

Barsebäcks kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2017-06-19

jais
arkitekter

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

—

Barsebäcks kyrka

Löddebygdens församling, Rönnebergs kontrakt, Lunds stift
Barsebäck socken, Barsebäck 82:1, Kävlinge kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

I området kring Barsebäck finns några av Kävlinge kommuns äldsta bosättningar, som växte fram som små fiske- och jaktplatser kring havskusten och längs höjdryggarna en bit inåt land. Strax söder om byn, i det flacka ängslandskapet, ligger den välkända gånggriften Gillhög, medan det finns färre fornlämningar i det skogsrika landskapet i norr, som idag ingår i Järvallens naturreservat. Mot öster och dagens Löddeköpinge fanns en stor mosse, som numer till största delen är utdikad.

Från bondesten- och bronsåldern blev man mer bofast i anslutning till sina odlingar, och fler och fler byar bildades samtidigt som sockensystemet utvecklades under 1100-talet. Denna bykaraktär levde till stora delar kvar i Barsebäck fram till laga skiftet, då flertalet byggnader, förutom kyrkan, prästgården och några gatuhus, flyttade ut från byn. Dagens Barsebäck består till stor del av utbyggnaderna i nordost, som gjordes på 1960- och 1970-talen i samband med etableringen av Barsebäcks kärnkraftverk. Söder om kyrkan finns ett bostadsområde, som utvecklades i 1900-talets början tillsammans med järnvägen, som gick genom byn mellan 1907 och 1954.

Barsebäck har sedan 1300-talet dominerats av Barsebäcks slott, som ännu äger en stor del av marken i socknen. Godset byggdes som en sätesgård i sten, och omformades på slutet av 1800-talet till ett slott i holländsk renässans. Jordbrukslandskapet kring byn är till stor del format av godsets stordrift, och man har även haft patronatsrätten till kyrkan mellan 1649 (Thott) och 1922 (Hamilton).

Kyrkan är belägen inom fornlämning Barsebäck 35:1, som utgörs av den historiska bytomtens utsträckning enligt 1831-1832 års Laga skiftes- karta. Den gamla sockenstrukturen finns bevarad, med bebyggelsen samlad mitt i byn kring en gräsplanterad allmänning från tiden före skiftet. Nordost om kyrkan ligger prästgården, vars äldsta del är från 1807, och söder om kyrkan förskolan, som använts som skola sedan den byggdes kring förra sekelskiftet. Barsebäcks bygdegård mitt emot kyrkan, ett putsat stenhus med stråtak, är ännu i bruk och troligen ett av de äldsta i byn. Kring allmän-

ningen finns även ett mindre hus i mexitegel, som tidigare varit affär, och en parkering. Kyrkplatsen och godset förbinds av den allékantade Slottsvägen, som kantas av f.d. arbetarbostäder.

I riksintresset för kulturmiljö Barsebäck- Hoftorup [M46] betonas det tydliga sambandet mellan slottet och sockencentrat. Området kring Barsebäck, Gillhög och Järavallen är därtill utpekat som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen. Kyrkan ligger längs Pilgrimsvägen Skåne-Blekinge.

Kyrkobyggnaden

Barsebäcks kyrka härstammar från 1100-talet. Kyrkan gavs ett tidstypiskt romanskt utseende med långhus och ett troligtvis smalare kor avslutat med en absid. Långhuset fick högt sittande fönster och motstående portaler. Ett fönster sattes på västgaveln. Kyrkan helgades åt S:t Thomas.

Kyrkan förses under sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal med ett kvadratisk västtorn, vars norra sida dras in något från långhuset. Tornet hade troligtvis flera funktioner, kanske som kampanil åt den ännu bevarade kyrkklockan. Genom det ursprungliga fönstret i väster kopplades långhuset till tornet, vilket pekar på en möjlig användning av tornets övre våning som empor. Ungefär samtidigt med tornet förses kyrkan med vapenhus i norr och söder, och långhusväggarna med figurativa kalkmålningar. Under 1200-talets slut utförs kompletterande kvadermålningar i långhuset och på tornbågen.

Under 1300-talet förses tornets bottenvåning och långhuset med kryssformade halvstensvalv. Valven täcks med kalkmålningar. Ytterligare kalkmålningar tillkommer på såväl 1400-talet (långhuset) som 1600- och 1700-talen (östförlängningen).

Det norra vapenhuset rivs omkring 1500, och istället uppförs en nykyrka, kanske som kapell för befolkningen i traktens fiskelägen. Kapell var, i jämförelse med i Sverige, vanligt i det danska Skåne. Det romanska koret rivs och långhuset förlängs åt öster. Koret får en rak avslutning och en egen ingång. En anledning till förlängningen kan ha varit att markera kyrkans ställning som huvudkyrka med Hoftorup som annex.

1697 repareras tornet, som skadats under krigen, troligen genom en påbyggnad av murarna upp till de befintliga ljudöppningarna.

Omkring 1770 byggs kyrkan återigen till och förses med ett gravkor, troligtvis med anledning av grevinnan Hamiltons bortgång. Mellan gravkoret och kyrkorummet görs en liten öppning. Nykyrkan förlängs åt norr och får ett nytt taklag. Östförlängningens

taklag förstärks. Tornet byggs på och förses med dagens ljudöppningar. Kyrkan får en ny ingång i tornets västfasad, och vapenhuset mot söder rivs, troligen vid samma tillfälle. En ny sakristia uppförs bakom koret, vars valv och östvägg dekormålas.

Runt 1840 tas nya fönster upp i långhuset, i lägen strax öster om de ursprungliga portalerna, samtidigt som en fiskeläktare installeras i nykyrkan. 1886 muras öppningen mellan långhuset och gravkoret igen.

1891 genomförs en renovering under ledning av arkitekt Alfred Arwidius. Tegelgolvet tas upp och ersätts av cementgolv, undantaget koret och sakristian som får viktoria-plattor resp. golvtegel. Herrskapsläktaren får en ny ingång från nykyrkan. Dess kalkstensgolv läggs om och ett nytt innertak tillkommer. De nuvarande bänkarna sätts in. Även tornets taklag tros ha gjorts om under slutet av 1800-talet.

1924-1928 görs en ny restaurering under ledning av arkitekt Theodor Wählin. Tornet får en utvändigt trappa och entré och västportalen en ny dörr. Kyrkan får nya fönsterbågar, tegeltaket läggs om och långhusets- och nykyrkans takstomme förstärks. De ursprungliga portalerna identifieras och friläggs från puts. Invändigt byggs en ny vägg mellan tornet och långhuset, nykyrkans skorsten ommuras och bänkkvarteren får nya brädgolv. Kyrkan omputsas och flera inventarier konserveras.

1941 görs vissa interiöra arbeten efter arkitekt Eiler Graebes anvisningar. En ny kyrkorgel placeras på fiskarläktaren, i samband med att den underbyggs med biutrymmen. Innertaket i nykyrkan höjs 60 cm. Gravkorets taktäckning förnyas under 1940-talet.

1950 läggs tegeltaken om på inbrädning samtidigt som takstommen renoveras. Långhusets, östförlängningens och nykyrkans takgesimser får samtidigt ett övre tegelskift.

1996 genomförs en total putsrenovering efter handlingar av Wigot Konsult AB. Fasaderna friläggs från puts, och man hittar spår i murverket, som tros vara ett medeltida handavtryck. Taken och takavvattningen ses över, fönster och dörrar målas och ett igensatt korfönser mot norr tas upp på nytt. 2000-2003 går man vidare med en mycket omfattande interiör renovering. Väggar och valv lagas och kalkas, långhus och torn får nytt tegelgolv ovanpå det gamla cementgolvet, brädgolven byts mot nya och bänkinredningen justeras. Samtliga snickerier ommålas med utgångspunkt i tidigare färglager och flertalet fasta inventarier konserveras. Utvändigt grävs för dränering på kyrkogården, och i samband med detta genomförs en arkeologisk förundersökning.

Exteriör

Kyrkobyggnaden består idag av ett firsidigt långhus med rakslutet kor, ett kvadratisk

västtorn, något smalare än långhuset, och en nykyrka i form av en korsarm i norr. I anslutning till nykyrkan finns gravkoret och herrskapsläktaren i en egen volym, och bakom koret en påbyggnad för sakristia. De olika delarna är, med undantag för gravkoret, samtliga slätputsade och vitkalkade, saknar markerad sockel och har putsen ända ner till marken. Gravkorets fasader [1] är spritputsade, vitkalkade och har en något förkroppad sockel. Hörnkedjan är markerad och slätputsad.

Bakom putsen göms flera typer av murverkskonstruktioner. Långhusets murverk är, i sina ursprungliga delar, utfört som ca 1 m tjocka skalmurar av flinta med inslag av sandsten, som även finns i öppningarnas inramningar liksom i hörnkedjor. Stenarna har hopfogats med ett utstruket fogbruk, och i fogarna har man dragit horisontella kvaderritsar. Tornets ursprungliga murverk har en likartad utformning, men ligger i tydlig stötfog med långhusets murverk och saknar ritsade fogar. Större delen av tornet är ommurat med gråsten i relativt jämna skift i samband med reparationer på 1600- och 1700-talen. På tornets västfasad finns ankarjärn som bildar årtalet 1772 och initialerna GDH (Gustaf David Hamilton). Östförlängningens murar är enklare, uppförda av stora gråstensblock och mindre bitar av flinta, sandsten och tegel. Hörnkedjorna är av sandsten. Nykyrkans murverk har en liknande uppbyggnad, medan gravkoret och sakristian är murade i tegel.

[1]: Familjen Hamiltons gravkor

[2]: Långhusets söderfasad, med Hamiltons grav uppställd mot fasaden. Markering för romanskt fönster.

Långhuset har, liksom östförlängningen, två fönster mot söder och ett mot norr, utformade som raka muröppningar. Långhusets västra fönsteraxel kommer från 1840, medan övriga fönster är äldre. Östförlängningens norra fönster tros härstamma från

tiden kring sekelskiftet 1700-1800. Nykyrkan har tre rakt täckta fönster med högre bröstningshöjd, som precis som gravkorets och sakristians fönster lär komma från 1700-talets arbeten. Fönstren på söderfasaden har, liksom de på nykyrkans- och östförlängningens norra sida, stickbågiga avlastningsbågar och slätputsade blinderingar mellan valv och fönster. Övriga fönster saknar avlastningsbågar. Alla fönster, förutom det i östförlängningens sydöstra del, är av gråmålat trä med två- eller fyra lufter. I det avvikande korfönstret finns en glasmålning av Hugo Gehlin från 1951, med sju bildfält med Kristus avbildad i landskapet kring Barsebäck, avgränsade av blyspröjsar. I långhusets söderfasad finns läget för ett romanskt fönster markerat i putsen. [2]. Tornets ljudöppningar i väster, norr och öster är stickbågiga med luckor av brunmålad ekpanel.

Kyrkan har fyra ingångar, placerade i tornets västfasad respektive sakristians-, tornets- och nykyrkans norrfasad. I huvudentrén genom tornet sitter en brunmålad trädörr, klädd med diagonalställd ekpanel i sicksackmönster, innanför en spetsbågig öppning. Nykyrkans dörr är en brunmålad ramverksdörr med två fyllningar utvändigt. Sakristians dörr, ursprunglig liksom nykyrkans, är klädd med brun, profilerad träpanel. Öppningen mot torntrappan är stickbågig med en brunmålad bräddörr. På långhusets norra- och södra sida syns i väster frilagda spår efter de ursprungliga portalerna. Även i östförlängningens västra del har hittats numer förputsade rester av en portal.

Taken över långhus, östförlängning, sakristia och nykyrka är alla valmade sadeltak belagda med rött, enkupigt falstegel. Vid takfoten finns en putsad tegelgesims med olika utformning. Tornets och gravkorets gesimser är rikast profilerade, medan övriga består av tegellister i flera språng. Gravkoret täcks av en karnisformad, klotkrönt barockhuv med koppartak i skivtäckning med vertikala ståndfalsar. Tornets koppartak är lagt på samma sätt, utformat som ett tälttak som kröns av såväl klot som kors.

Interiör

Vapenhuset i tornets bottenvåning har golv av rött tegel lagt i förband, slätputsade och kalkade väggar och ett innertak i form av ett putsat kryssvalv. Valvet är spetsbågigt med fyrsidiga ribbor, och vilar på tresprångiga pilastrar med profilerade impostor. På ribbor och valvkappor finns fragmentariska kalkmålningar, som bl.a. föreställer bibliska gestalter omgivna av träd. Vapenhuset skiljs från långhuset med en spetsbåge, som är dekorerad med kvadermålning. I bågen sitter en pardörr, uppbyggd som en ramverksdörr med tre fyllningar. Den är, likt ytterdörrens insida, grönmålad.

Vapenhusets tegelgolv fortsätter in i långhuset. Det har putsade och vitkalkade väggar och valv, utförda på samma sätt som vapenhusets. Under bänkarna, riktade mot koret på ömse sidor om mittgången, ligger brädgolv. På såväl valv som väggar finns spår av kalkmålningar från olika perioder, både figurativt romanskt 1100- 1200- talsmåleri,

yngre 1200-talsmålningar i form av kvaderdekor och figurativa motiv från 1300- och 1400-talen. De yngsta målningarna är tydligast och mest färgstarka, bl.a. i form av en mycket framträdande djävul på västväggen. Längst fram i långhuset, och alltså mitt i kyrkorummet, står på södersidan predikstolen och på motstående sida dopfunten. Under predikstolen ligger rester av ett ursprungligt sidoaltare, helgat åt S:t Thomas.

Östförlängningen ligger i liv med långhuset och har likartad uppbyggnad med tegelgolv, putsade och kalkade väggar och valv som vilar på trespråkiga pilastrar. På östra väggen finns draperimålningar från 1600- och 1700-talen, där den senare är synlig och inramar altarupsatsen. Under bänkarna, som riktats mot mittgången, ligger samma brädgolv som i långhuset. Koret [3] är något upphöjt och belagt med gula och grå viktoriaplattor, med undantag av ytan innanför altarskranket, som har brädgolv.

[3]: Långhuset och östförlängningen sett mot koret

I östra korväggen finns en dörr till kyrkans sakristia. Fyllningsdörren är ekådrad mot koret och mot sakristian täckt med en grönmålad skiva. Golvet är täckt med kvadratisk, gulaktigt golvtegel, medan väggar och tak är putsade och vitkalkade. I sydöstra hörnet av sakristian finns ett litet beredningsaltare.

Vid långhusets östra travé når man nykyrkan [4], vars golv är belagt med kalkstensplattor. Väggarna är vitputsade och kalkade, och innertaket utfört som ett plant bräd-tak. I nykyrkans norra del finns en orgelläktare (gamla fiskarläktaren), som bärs upp

av fyra, runda träpelare. Räcket är öppet med svarvade balustrar. Under orgelläktaren finns en dörr till en hall, från vilken man når förråd, elcentral och trappan till orgeln. På väggen som skiljer nykyrkan från underbyggnaden finns flera gravhällar uppställda. Bredvid dessa står en dörr, som hittades 1937 på Barsebäcks gård, och som troligen är nordportalens ursprungliga. Plankdörren av tall har romanskt influerade järnbeslag som bildar ett gallerverk med bl.a. liljeornament. Smidet har stilhistoriskt daterats till ca 1150 av Lennart Nilsson, medan timmerhantverket bedömts till andra halvan/slutet av 1100-talet av Karl- Magnus Melin. Hans Linderson har dendrokronologiskt daterat en dörrevel till efter 1165 och sannolikt till perioden 1175-1195.

Herrskapsläktaren och gravkoret, som förärades familjen Hamilton för all framtid i samband med patronatsrättens upphörande, ligger i mötet mellan östförlängningen och nykyrkan. Mellan dessa och läktaren finns stickbågiga öppningar. Den upphöjda läktaren nås från nykyrkan via en ekådrad trappa. I åskådaröppningen mot söder [6] sitter ett ekådrat träräcke. Under denna finns en igenmurad, stickbågig öppning mot gravkammaren. Herrskapsläktaren har cementgolv, putsade och vitmålade väggar och ett putsat och vitmålat plafondtak med välvda sidor.

[4]: Nykyrkan

Tornets övre våningar nås via trappan på tornets norra utsida. Från dörren leder en stentrappa, placerad mellan tornets yttervägg och en avskiljande murad vägg mot vapenhuset, vidare uppåt. Ovan vapenhusets valv finns ett träbjälklag som klockarstolen står på. Klockarstolen är av ek och bär troligen inslag av medeltida virke. Takstommen består i korthet av två snedförsträvade bindbjälkar, från vilka strävor leder till dubbla remstycken som ligger på murarna. Från remstyckena utgår sparrar, tassar och stödben. Sparrarna och en mittstock sammanfogas med bjälkar i tornets övre del.

Vinden nås via en lucka på klockarvåningen. Strax under bjälklaget finns rester av den romanska öppning, som utgjorde ett västfönster. Östförlängningens taklag i ek är ursprungligt med senare kompletteringar i fur. Avvalmningen i öster är från 1770-talet. Stommen består av sparrar, hanband, tassar, stödben och remstycken. Långhusets taklag har en likartad uppbyggnad, till största delen i fur med ekinslag, och har reparerats vid olika tillfällen. Nykyrkans takstomme är byggd av sparrar, tassar, dubbla hanband och stödben som vilar på remstycken. Sakristians vind går inte att nå. Gravkorets tak-

lag är av trä med bindbjälke, mittstolpe, tassar, remstycke och längs sparrarnas sidor bågträn, som ger taket sin form. Samtliga takytor har underlagstäckning av brädor.

Inredning och inventarier

Altaret är tillverkat av trä på 1760-talet och sammanbyggt med altaruppsatsen. Träet är marmorerat i grönt med ett rödmarmorat fält på framsidan, i vilket det finns snidade sköldar med Hamiltons och Hildebrands vapen.

Altaruppsatsen [5] från 1760-talet är sammanbyggd med altaret, uppbyren av två förgyllda änglar. Den består av en oljemålning av Carl Gustaf Pilo, som föreställer Kristus i Getsemane, innanför en marmorerad ram. Högst upp på ramens entablement finns en strålkranz med en symbol för Treenigheten.

Altarskranket är från 1760-talet, bestående av ett rakt mittparti och något insvängda sidor. Räcket är uppbyggt av grönmarmorade balusterdockor. Knäfall och överliggare är sammetsklädda.

[5]: Altartavla

Dopfunten är av sandsten, utförd på 1100-talet med stor sannolikhet av Mårten Stenmästare, och har förts till Barsebäckgruppen, som karakteriseras av funtar med slät, cylindrisk fot. Den runda cuppan har uttömningshål och dekor i form av en palmettfris i relief. Funten var ursprungligen försedd med en numer undanställd stenplint.

Predikstolen är av polykrom ek från 1637, men är ombyggd och kompletterad vid flera tillfällen. Den är uppbyggd av en fot med sex sidor, en korg med åtta och en baldakin med sju. Mellan korgen och baldakinen finns ett mellanstycke med beslagsvingar och växtdekor. Korgens listverk avdelas med atlanter i form av evangelisterna, Petrus och Paulus. Mellan figurerna finns fyllningar med snidade bilder som föreställer scener ur Kristi liv. Korgens överliggare är, liksom baldakinen, dekorerad med kerubansikten och inskriptioner. Predikstolens trappa har marmorerade räcken med hela sidor.

Bänkinredningen är från 1891. De ekådrade bänkarna är öppna med profilerade gavlar, fram- och bakskrmar med fyllningar, psalmbokshylla och lösa dynor. I prästgården förvaras delar från två 1700-talsbänkar, som troligtvis är från två olika inredningar.

Orgeln från 1942, tillverkad av A Mårtenssons orgelfabrik, har nio stämmor fördelade på manual och pedal. *Orgelfasaden* är tredelad, anpassad så att de synliga piporna inte blockerar ljuset från nykyrkans norra fönster. Nedanför läktaren står en *digital orgel*.

Klockorna i tornet är från 1200-talets mitt respektive från 1759. Den äldre *lillklockan* är svagt dekorerad utan text, medan *storklockan* har inskriptioner, rik ornamentik och på mantelns ena sida Hamiltons och Hildebrands vapensköldar.

Övrigt

Gravhällar, i grå hörsandsten från 1100-talet, av sandsten från omkring 1200, av kalksten från senare delen av 1500-talet, av gul sandsten från 1589, av gråsvart kalksten från 1774 respektive av kalksten från 1760-talet. Hällarna står uppställda i nykyrkan.

Nattvardskalk, från 1815 av silver med rund fot, runt skaft och en svagt vidgad cuppa. Kalken, formgiven av silversmeden Jacob Möller, bär inskriptionen: "Denna kalk är gifven till Barsebecks Kiörka af Gustaf Hamilton och Fredrika Bonde år 1815 efter at Kiörkan genom tjufvars inbrot uti prestegården blifvit beröfvad alt kiorkosilfvret".

Offerstock, ålder okänd, av trä med beslag och lock av järn. Offerstockar var avsedda för uppsamling av offergåvor och förekommer redan från tidig medeltid.

Trabesplanka [6], från 1400-talets senare hälft, med utsnidad och målad växtdekor. Under det synliga färgskiktet från 1700-talet finns rester av en troligen ursprunglig målning.

Triumfkrucifix, utfört i ek runt 1510-1520. Krucifixet är ett danskt/skånskt arbete, eventuellt med koppling till Claus Bergs Odenseverkstad. Kristusfiguren är av gotisk typ.

[6]: Herrskapsläktare, under denna trabesplankan

Kyrkogården

Den äldst bevarade kartan, där Barsebäcks kyrka finns redovisad, är en geometrisk avmätning från 1762. Den rektangulära kyrkogården ligger söder om Barsebäcks sätesgård, omgiven av kärr i väster och öster. På lantmäterikartan från 1831 ligger kyrkan och prästgården omgivna av gårdar i alla väderstreck. Kyrkogården utvidgas något senare åt söder, sannolikt mellan laga skiftet 1832 och 1854 då Gustaf Hamilton avled.

Efter en tid omgestaltas kyrkogården och ges en fastare form med växtomgärdningar. 1905 görs en stor utvidgning åt öster och träd planteras längs kyrkogårdens nya begränsning. Minneslunden byggs 1986.

Hela kyrkogården omges av en murad gråstensmur avtäckt med kalkstensplattor, förutom i öster där en häck ansluter mot landskapet. Samma mur återfinns mellan de äldre delarna och utvidgningen från 1905. Innanför murar och häckar finns runt hela kyrkogården en trädkrans av lind. I nordost finns dessutom ett antal bokar. Kyrkan ligger i kyrkogårdens nordvästra hörn, omgiven av singel, i vilken man lagt en gång av kvadratisk byasten med kant av kullersten från parkeringen och fram till tornportalen. Grinden till huvudentrén har ett svartmålat gallerverk, och står innanför grindstolpar av gjutjärn krönte av järnlyktor. På grinden märks givarnas namn, Fredrika Bonde och Gustaf Hamilton. Mot söder finns varsin entré till respektive utvidgning. I nordost finns en grind mot ängslandskapet, och i norr en grind mot prästgården. Alla grindar är av smide, olika utformade men bär ett släktskap med varandra.

Kyrkogårdens kvarter är, med undantag av några gräsplanterade ytor, singeltäckta och kantade av buxbom. Ett fåtal gravar är omgärdade av järnstaket eller stenramar. Marken norr om kyrkan är grässatt med endast en bevarad grav. På både äldre- och yngre kyrkogården blandas granitvårdar från tiden kring förra sekelskiftet tillsammans med yngre, mer maskinellt bearbetade [7]. I gravmaterialet märks fyra skånska kalkstenvårdar i senempire från 1800-talets mitt. Utmed gamla kyrkogårdens norra mur finns ett lapidarium. På stenarna märks yrken med anknytning till havet, såsom sjöman och fiskare, och till jordbruket, t ex ladufogde, hönssköterska och fårachef.

[7]: Variation i gravarnas utformning

[8]: Hamiltons familjegrav

I sydöstra hörnet av 1800-talets utvidgning ligger Hamiltons familjegrav [8]. Den uppfördes i slutet av 1850-talet, i samband med att familjemedlemmarna inte längre begrovs inne i kyrkans gravkor. De äldsta gravstenarna, Wathier Hamiltons och Hedvig Hamilton Leijonhufvuds, är granitkolonner placerade på fundament. Grav-

platsen är grästäckt och omgärdad av ett smidesstaket. Mot södra långhusväggen står en gravhäll rest över Hedevig Ulrika Hamilton [2]. En annan personhistoriskt intressant grav är skådespelaren Benkt- Åke Benktsons. Han har skänkt flera föremål till kyrkan, och påbörjade traditionen med skådespel i Barsebäcks bygdegård. Spännande är även historien om trollkvinnan Else Larsson. Hennes enkla familjegrav ligger helt ensam på den traditionellt mindre ansedda norrsidan av kyrkogården.

I nordväst finns en minneslund i direkt anslutning till kyrkan. Lunden domineras av gräs och buxbom, och i blickfånget står en fontän och blomsterhållare i granit.

Byggnader på kyrkogården

Norr om kyrkan finns längs stenväggens ett f d bårhus från 1970, ritat av byggnadsingenjören Bertil Lindberg, som sedan 2007 används som värmecentral och förråd. Byggnaden är uppförd i vitputsad sten och har valmat tak belagt med falsat, rött tegel.

Kulturhistorisk karaktärisering för Barsebäcks kyrkoanläggning

Barsebäcks kyrka ligger centralt i byn med kyrkan, prästgården, byhuset och skolan samlade kring en gemensam plats, som kommer från tiden före skiftet. Från allmänningen leder en allékantad väg till Barsebäcks gods. Detta rumsliga samband är en viktig del för upplevelsen av miljön, och för att kunna förstå kopplingen mellan kyrka och patronat. Kyrkan och godset bildar centralpunkter i byn och har båda ett stort symbolvärde. I dessa miljöer finns betydande samhälls- och socialhistoriska värden.

Kyrkogården präglas av de stilideal, som växte fram från mitten av 1800-talet, med relativt jämnstora, singeltäckta gravar omgärdade av buxbom. Kyrkogårdens olika delar är likartat utformade, varför muren mot 1905 års utvidgning är en viktig rumslig och historisk markör. Viktiga för den ålderdomliga karaktären är trädkransen som omger kyrkogården, liksom gjutjärngrindarna med familjen Hamiltons namn. Spår av patronatssamhället finns även i gravhällen på söderfasaden och i Hamiltons familjegrav. Järnstaketet som finns runt gravplatsen är en viktig del av dess kulturhistoriska värde. Gravarnas titlar bildar en länk till det gamla jordbruks- och fiskesamhället. Det i sammanhanget ringa antalet lantbrukare kan ha sin orsak i godsets dominerande markinnehav. Invändigt finns ett antal gravhällar, förtjänstfullt samlade under orgelläktaren, som illustrerar hur gravstenar utformades mellan 1100- och 1700-talet.

Barsebäcks kyrka är ett tydligt exempel på en kyrka, som successivt utvidgats med

olika tillbyggnader. Kyrkan består idag av ett romanskt långhus, ett torn från omkring 1200, en nykyrka från 1500-talet med förlängning från 1700-talet, en östförlängning från 1500-talet och ett gravkor och en sakristia från 1700-talet. De romanska murarna har bakom putsen en välbearbetad gestaltning med bl.a. kvaderritsade fogar. Konstruktionen med flintbrockor lagda i jämna skift visar på ett murverk från 1100-talets första hälft. Dess påkostade uttryck pekar, liksom det tidigt uppförda tornet och idag rivna vapenhuset mot söder, mot att Barsebäcks kyrka redan vid denna tid kan ha stått under inflytande av något frälse. Resterna av ett romanskt fönster på långhusets västgavel, vilket även upptäckts i bl.a. Saxtorps kyrka men är ovanligt, visar likt stötfogen till långhuset att tornet inte var planerat för från början. Eftersom lillklockan är från 1200-talet är det tänkbart att tornet uppfördes som klocktorn vid denna tid. Andra viktiga bevarade detaljer från den romanska tiden är t.ex. kyrkans ursprungliga portaler, som anas från utsidan genom kalkningen, och inne i kyrkan resterna av ett ursprungligt sidoaltare. En kuriositet är det medeltida handavtrycket som hittats i murverket. Spåren efter en portal i östförlängningens västra del, i linje med herrskapsläktaren, är av betydelse, då de möjligen kan antyda att frälse, präst och senare patronus en gång haft en egen, mer förnämlig entré. Även taklagen är av historiskt intresse, med bl.a. ett till stora delar intakt 1500-talstaklag i östförlängningen.

Allt sedan 1649, då Barsebäcks gods fick patronatsrätt till kyrkan, har det haft stor betydelse för kyrkans utformning. De arbeten som initierades av Gustav Hamilton på 1700-talet, gravkorsutbyggnaden, sakristian, övre delen av tornet och förlängningen av nykyrkan med sitt kalkstensgolv, är alla välbevarade. Inne i kyrkan blir relationen mellan kyrka och patronus tydlig genom familjen Hamiltons herrskapsläktare, som ligger ovanpå gravkoret. Det är relativt ovanligt att gravkor, herrskapsläktare och kyrkorum är sammanbyggda. Herrskapsläktaren är intakt, även om dess inredning tyvärr i hög grad förändrats sedan uppförandet. Kopplingen mellan patronatet och kyrkan märks också genom att altarets front bär Hamiltons och Hildebrands vapen.

Kyrkorummet har sin centralpunkt i linje med den romanska långhusväggen, där dopfont och predikstolen står på var sin sida. Endast härifrån är det möjligt att överblicka kyrkorummet i sin helhet. Både dopfonten, som är stilbildande för Barsebäckgruppen och eventuellt ett arbete av Mårten Stenmästare, och predikstolen i typisk renässansstil med snidade evangelistfigurer är värdefulla. Mot nykyrkan syns den gamla fiskarläktaren, som numer används som orgelläktare. Tyvärr förvaras många lösa föremål i nykyrkan och på herrskapsläktaren, vilket förtar upplevelsen av kyrkorummet något. På herrskapsläktaren finns bevarat ett slätt cementgolv, som liksom viktoriaplattorna i koret är typiska tidsmarkörer från förra sekelskiftet, då användningen av betong slog igenom stort. Fram tills restaureringen i början av 2000-talet fanns samma golv även i långhuset. Vid detta tillfälle valde man att lägga tegel reversibelt ovanpå cementen, ett

materialmässigt återställande till tiden före 1891, men att behålla de tidstypiska öppna, ekådrade bänkarna från detta år.

Koret domineras av altaranordningen från 1760-talet. Altartavlan är troligen utförd av Carl Gustaf Pilo, en av våra allra främsta 1700-talsmålare. Draperimålningen bildar en praktfull inramning kring altaruppsatsen. De övriga, äldre kalkmålningarna, som spänner från fragmentiserade rester av romanskt måleri till gotiskt figurmåleri, är av betydelse för upplevelsen och förståelsen av kyrkorummet.

Bland de lösa inventarierna märks den säreget snidade trabesplankan, som troligen ingått i någon form av arrangemang tillsammans med det något yngre, gotiska triumfkrucifixet. Båda föremålen är av stort värde och är utförda med hög kvalitet. Vidare finns en kyrkklocka från 1200-talet, som är en av landets längst brukade. Den gamla vackra ytterdörren från 1100-talets andra hälft, som troligen suttit i den romanska nordportalen, har ett påtagligt värde och är av de äldsta järnsmidda dörrarna som bevarats i Skånes kyrkor. Även ytterdörrarna från 1700-talet och från Wåhlins ombyggnad 1926 är välhållna och vackert utförda.

Rekommendationer

- Kyrkmiljön har kvar dragen av det gamla sockencentrat med bevarad skola, prästgård och kyrka. Dessa drag bör, liksom den rumsliga kopplingen mellan patronatsgodset och allmanningen, värnas i framtida planering.
- Kyrkans murverk, både medeltida och eftermedeltida, valv, kalkmålningar och olika golvmaterial bör värnas, då de alla utgör viktiga dokument för att kunna förstå kyrkans utveckling.
- Relationen mellan kyrka och patronus tydliggörs i herrskapsläktaren, gravkoret och Hamiltons familjegrav. Dessa element har, liksom de patronatssänkta inventarierna, ett personhistoriskt värde och bör värnas. Det är angeläget att herrskapsläktaren förblir så oförändrad som möjligt och att öppenheten mot kyrkorummet bibehålls.
- Bland de lösa inventarierna bör särskilda varsamhetskrav gälla den romanska ytterdörren från sent 1100-tal, kyrkklockan från 1200-talet, triumfkrucifixet och trabesplankan. Bland de fasta inventarierna har altaruppsatsen med tavlan av Carl Gustaf Pilo en särställning. Den ingår i en fint samkomponerad altaranordning från 1760-talet, vars ingående komponenter alla bör värnas.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enl. 4 kap. kulturmiljölagen. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom reg. fornlämning Barsebäck 35:1. Fornlämningen utgör Barsebäcks gamla bytomt och skyddas enl. 2 kap. kulturmiljölagen.

Kyrkoanläggningen ligger inom riksintresse för kulturmiljö Barsebäck- Hofterup [M46]. Kustzonen är ett riksintresse för Kust och skärgård. Barsebäck ingår i kulturmiljöstråket Per Albin- Hanssonlinjen. Området kring Barsebäck, Gillhög och Järvallen är därtill utpekade som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Barsebäcks kyrka- blottlagda murar i samband med dränering, Lars Salminen (2002), Regionmuseet, Kristianstad

Barsebäck och Hofterups kyrkor, Rikard Holmberg och Elisabeth Hervius (1972), Harjägers härad, Skåne band 1:2, Sveriges kyrkor, Stockholm

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, (utkast) opublicerad 2012

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008

Underhållsplan för Barsebäcks kyrka 2008-11-13, Wikerstål Arkitekter AB (2008), Helsingborg

Regionmuseets i Kristianstads arkiv, Lund, mappar 1-3: *Barsebäcks kyrka*

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, Riksantikvarieämbetet Fornsök, hämtad 2014-09-08

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, Lantmäteriet, hämtad 2014-09-08

http://www.kavlinge.se/download/18.f8873cc141a12daff3168a/1382011873058/Tematis_k+%C3%B6versiktsplan+Kulturmilj%C3%B6program.pdf, Kulturmiljöprogram Kävlinge kommun (samrådshandling), hämtad 2014-08-15.

http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/kavlinge/Pages/Gillhog_Barseback_Jaravallen.aspx, Länsstyrelsen, hämtad 2014-09-08

http://www.raa.se/publicerat/varia2012_17.pdf, Riksantikvarieämbetet, hämtad 2014-09-08.

Intervju med representanter från Löddebygdens församling, möte 2014-10-03.

Övriga uppgifter

Denna rapport, en kulturhistorisk karakteristik och bedömning av Barsebäcks kyrka, Rönnebergs kontrakt, har upprättats av:

Karl Johan Kember (handläggare), Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig
avseende kulturvärden

JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Karakteriseringen har gjorts efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift.

Inventeringsdatum: 2014-09-05 Färdigställd rapport: 2017-06-19